

EMŐDI TAMÁS

# PARTIUMI KASTÉLYSORSOK



**A helyreállítások,  
funkcióváltások vagy  
bármiféle  
beavatkozások  
műemléki keretei és  
szempontjai jól tükrözik  
a műemléki törvényi  
háttér gyengeségeit, de  
a finanszírozási  
lehetőségek korlátait is.**

**V**ázlatos számvetésünkben a mai Erdély északnyugati részének azokat a jelentősebb vidéki műemléképületeit, létrejöttük és történetük elsődleges, lényegre szorító adatait, illetve jelen állapotukat tekintjük át a teljességre törekvés igénye nélkül, amelyeket reprezentativitásuk, birtokigazgatási, gazdasági, rezidenciális funkcióik, kényelmi adottságaik és a hódoltság korának végéig adott esetben védelmi szerepük okán retrospektív érvennyel kastélyoknak, várkastélyoknak nevezünk. Bekerült közéjük egy-két olyan épület is, amelyet a kortársak inkább udvarháznak emlegettek, illetve olyan, amelyet a szakirodalomban palota szóval illetnek, ám túl a terminológia relativitásán, nagyjából ezek is a felsorolt ismérveknek tesznek eleget.

Zömük a vidék életében jelentősebb szerepet játszó arisztokratacsaládokhoz kötődik, azok sorában osztoztak. A Partiumon végigvonuló hadjáratok, a hódoltság évtizedei, a török–tatár portyák, a zsoldoscsapatok rablásai vagy a Rákóczi-szabadságharc eseményei (1552–1556, 1598, 1600–1604, 1658, 1660–1661, 1686–1687, 1702–1709) jelentős pusztításokat okoztak, és döntő mértékben hozzájárultak a 18. század előtti kastélyállomány eltűnéséhez, illetve az egyes emlékek nagyfokú átépítéséhez. Különösen Biharra jellemző a török uralom utáni demográfiai és birtokviszonyok átalakulása és ezzel az idegen gyökerű nemesi építetetői réteg megjelenése. A Habsburg-konzolidáció százada, majd a kiegyezést követő évtizedek új kastélyok sorával gazdagította a vidéket, ezek száma – és tegyük hozzá: építészettörténeti értéke – azon-

ban elmarad mind az erdélyi, mind a dunántúli vagy felvidéki vármegyékben állóktól. A trianoni békeszerződés számtalan partiumi család kitelepedését, kastélyaik eladását vagy felhagyását vonta maga után, azonban az igazi drámai töréspontot szinte kivétel nélkül mindegyikük történetében a második világháborút követő évek jelentették, amikor Romániában a kommunista rendszer által behódoltatott kelet-európai országok közül messze a legkiemelkedőbb hatékonysággal és vehemenciával döntötték romba az osztály- és nemzetellenség legszembetűnőbb reprezentációs élettereit, a kastélyokat és udvarházakat, és prédálták fel ezek berendezéseit, gyűjteményeit, irat- és könyvtárait, parkjait, uradalmait.

Elpusztult a Bályokiak 15. században épült bályoki castelluma, a Toldiak feketebátori és nagyszalontai, a Zólyomiak székelyhídi kastélya, a szentjobbi apátok megerősített castelluma, a Bánffyaké Szilágynagyfaluban, a kusalyi Jakcsoké Hadadon és Kusalyon, a Károlyiaké Nagykárolyban, a bélteki Drágffyoké Erdődön, valamint a meggyesalji Mórocoké Aranyos-meggyesen.

A korai újkor első két századában emelt vagy átépített épületek közül a Telegdiak reneszánsz faragványokkal díszített papmezői erősített saroktornyos kastélyából mindössze egy rövid falszakasz látható, mezőtelegdi kastélyuk utolsó romjait a 18. században bontották le, csakúgy, mint a Kornisok belényesi kastélyát vagy a diószegi kastélyt, a Drágffy János országbíró által emelt szilágycsehi, az erdélyi püspök tasnádi castellumát.

Az egyes feltételezések szerint a Toldiak egykori nagyszalontai kastélyából maradt és a hajdúvárba felhasznált ún. Csonkatorony 1899 óta az Arany János Emlékmúzeumnak ad helyet, tereit Gyalus László tervei alapján alakították ki, pár éve át fogó helyreállításon esett át. Hasonló szerep jutott a késő középkori, illetve kora újkor eredetű, de Károlyi Sándor által az 1720–1730-as években átépített erdői kastély maradványának. Itt az egyik épen maradt és az 1890-es években historizáló homlokzattal ellátott sarokbástyában a Petőfi-kultuszt ápoló szerény kiállítást rendeztek be. A 19. század végén még jelentős mértékben fennálló épületrészek főként a második világháborút követően kezdtek rohamosan és végérvényesen elromosodni, így az uniós forrásokból 2010 és 2011 között történt helyreállítás is elsősorban romkonzerváláson meg a gótizáló torony tatarozásán alapult.

A Károlyiak 1592 körül tovább bővítették a mezővárosukban, Nagykárolyban emelt középkori kastélyukat, mely a következő századra árokkal és négy – ólasz típusú – bástyával körülvett végvárrá vált, amit a törökök 1661-ben sikertelenül ostromoltak.

Részben a Szilágynagyfalu melletti pálos kolostor köveiből építettek fel a Bánffyok egy nagyobb szabású kastélyt az 1580–1590-es években. A 18. század elején pusztán állóként leírt épületnek csupán címeres, latin feliratos kerítéskapuja maradt meg, de ezt is ledöntötték 1988-ban.

A korabeli inventáriumok alapján a védelmi és gazdasági központ szerepének megtartása mellett a fokozott lakályosság jellemezte a fejedelemség kor több partiumi erősségét. Új palotákat építettek vagy legalább a meglévő épülettömböket a kor igényeinek megfelelőbb épületszárnyakkal bővítették a védőrendszerek falai által közrezárt területeken. Váradon 1619-től Giacomo Resti tervei alapján emelték Bethlen Gábor és a Rákócziak késő reneszánsz fejedelmi palotáját, a külső védművek formájához igazodva, Hadadot Wesselényi Ferenc építette át jelentősen 1584 után, Tasnád kastélyát pedig 1627 után Bethlen István és neje, Széchi Mária Ferdinándhoz pártolása után a Rákócziak alakíthatták át. Szentjobbon Rhédey Ferenc váradi kapitány építkezett 1607 után a négy sarokbástyás végvár belsejében. Szerényebb, tömbszerű épület volt Percsen mára szintén elpusztult kastélya, melyet Báthori Szaniszlóffy Katalin és Lónyai István építtetett 1610 és 1625 között, illetve a Kemény János által 1646 körül emelt Kövesdi-kastély.

Területünkön három reneszánsz várkastélynak állnak még jelentősebb maradványai: Szilágysomlyón, Aranyosmeggyesen és a váradi várban, de ezek közül is csak utóbbi van használható állapotban.

A Kraszna vármegyébe települt somlyai Báthori István vagy fiai – az ecsedi ág árnyékából kilépve – építtették ki azt a szilágysomlyói saroktornyos rezidenciát, amely külső védőövvvel kiegészítve majd a fejedelemség 17. századi végvárrendszerében is kénytelen volt szerepet vállalni. Ezt a külső tornyos kastélyt mindenképpen királyi engedélyhez kötött arányaival egyértelműen illetve a castellum megnevezés, a kérdés az, hogy a késő középkori szabálytalan lakóépülethez csatlakozó saroktornyos-erődítésfalas (mint amilyenek Márkusfalva, Nagyvázsony, Mihályi, Erdőd kastélyai voltak) vagy pedig a csak 1560 után megjelenő szimmetrikus, belső udvaros, körbeépített reneszánsz típus példaként épült eredetileg is, mert ez utóbbi esetben az ideális alaprajzi forma ausztriai és felső-magyarországi elterjedését figyelembe véve a 16. század derekánál ez sem lehet korábbi.

2007 nyarán az épületegyüttes romkonzerválási munkálatai kapcsán kezdődött el egy átfogó régészeti ásatás, amelynek eredményei lehetőséget nyújthatnak a megbízhatóbb periodizálásra.

A palotából mára már csak a déli és a délkeleti, kőfalazatú hengeres tornyok állnak, a köréje épített külső védőövből pedig az ifj. Báthori (VI. István, a fejedelem unokaöccse által 1582 és 1593 között emelt kapuépület, késő reneszánsz faragványaival.

Az 1594. és 1668. évi inventáriumok a várudvar köré szerveződő háromszintes – a kapu fölött kétemeletes – elrendezésről tanúskodnak: a pincéket és a földszintet raktárak, az emeletet lakóhelységek sora foglalja el, köztük a figyelmet érdemlő *ajtónállók háza, ebédlőpalota, ifjak háza, muzsikusk háza, asszony tárháza*, igen érdekes berendezési tárgyakkal.

A belső terek kialakításánál tapasztalt fokozott lakályosság is jelzi, hogy a Báthoriak és rokonságuk tagjai a 17. század első felében többé-kevésbé folyamatosan lakták, és igényeiknek megfelelően gazdagon rendezték be a rezidenciát. Kétségtelen, hogy a legelőkelőbbben kialakított szilágysági kastély volt, lakott benne Báthori Zsigmondné Mária Krisztierna, Csáky Istvánné Wesselényi Anna, Lónyai Istvánné Báthori Katalin, somlyói Báthori (IV András özvegye, Zakreszka Anna, leányuk, Báthori Zsófia és férje, II. Rákóczi György.

A helyi polgármester hozzáállásának és némi civil lobbinak köszönhetően az elmúlt években nemcsak a romok régészeti feltárását végezték el, de uniós projekteket megcélozva elkészült a maradványok restaurálási terve is, így az elhanyagolt műemlék fontos turisztikai látványosságává válhat a városközpontnak.

Sokkal mostohább sors jutott Szatmár megye egyetlen, még legalább részben álló reneszánsz kastélyának, az aranyosmeggyesinek. A Báthoriaktól örökölt castellumot Lónyai Zsigmond, Kraszna vármegye főispánja alakította át négyszögletes alaprajzú, sarokbástyás késő reneszánsz kastéllyá. A két-, illetve a főhomlokzaton és a hozzákapcsolódó rövidebb szakaszokon háromszintes, egymenetes épület több fázisban nyerte el végső formáját a 17. század első felében. Az egykor változatos szerkezetű és díszítésű, manierista jellegű kőfaragványokban gazdag kastély főhomlokzatának tengelyében kaputorony áll, főkapujának háromszögű oromzatát koszorúba foglalt címer és az építtetőre utaló felirat foglalja el. A kastélyt négy sarokbástyás, földből készült védőmű vette körül egykor. A 18–19. század fordulóján örökségképpen a Teleki család tulajdonába jutott a kastély, amelyet ekkortól már nem használtak folyamatosan, emiatt lassú romlásnak indult. Az első világháborút követően Hohenzollern II. Károly, Románia későbbi királya vásárolta meg, majd általi tulajdonba került. 1941-ben a Műemlékek Országos Bizottsága finanszírozásával, Lux Géza tervei alapján helyreállították, de 1944-ben az átvonuló hadseregek sú-

lyosan károsították, és felgyújtották. Mára állapota válságossá vált, teljesen hiányzik a tetőzete, és komoly statikai problémákkal küzd, ezért sürgős beavatkozás híján pár éven belül csak romjaival számolhatunk. A tulajdonos helyi önkormányzat anyagi lehetőségeit meghaladják még a Megyei Tanács által megterveztetett minimális rombiztosítás és védőtető restaurálás terhei is, utóbbi pedig nem mutatkozik hajlandónak költeni a látványosabb funkciót sem szavatoló beavatkozásra.

A lehetőséget, amit a Szatmár megyei önkormányzat nem tudott kihasználni a megyesi kastély megmentésére, a szomszéd megyeközpont polgármesteri hivatala sikeresen kamatoztatta: a Regionális Operatív Program többszakaszos támogatási rendszerének köszönhetően 2011-től megindult a váradi vár belsejében álló egykori fejedelmi palota, ezen belül a 17. századi formáját legjobban őrző nyugati szárny rehabilitációja. Külső homlokzatán a nyíláskeretek maradványai lehetővé tették a késő reneszánsz állapot rekonstruálását, fő látványossága pedig kétségtelenül az 1620–1630-as évekre datálható, állatalakos stukkókkal, illetve az évszakok allegorikus ábrázolásával társított illuzionisztikus falképekkel, manierista díszítőfestéssel és eredetileg emblémákkal borított falú három földszinti terem. A helyreállítást megelőző kutatások által napfényre hozott falképek párhuzamait és előképeit Itáliában kereshetjük, stílusuk csak ebben az időszakban kezdett átszüremleni az Alpoktól északra. A palotaszárnyban a tervek szerint vármúzeum működne, bár az ehhez szükséges intézményt még nem hozták létre.

A térség – sőt egész Erdély – barokk kori kastélyai közül a legnagyobb méretű és az egyik legjelentősebb a nagyváradi római katolikus püspöki palota, melynek felépítése Patachich Ádám püspök nevéhez kötődik. A kivitelezés 1762 és 1776 közt Franz Anton Hillebrand tervei alapján, Johann Michael Neumann vezetésével történt. A főpapi rezidencia építészeti megfogalmazása a cour d'honneurös francia kastélytípus alapján, de a délnémet barokk palotaépítészet szellemében gyökerezik, innen ered a hátranyúló épületszárnyak elrendezése, a reprezentatív díszemelet és az alárendeltebb második emeletet egységbe fogó lizénarendszer. Legszebb tere a Borromeo Szent Károly tiszteletére szentelt és Johann Nepomuk Schöpf által kifestett kápolna, mely az északi szárny két felső emeletének négy tengelyszakaszát foglalja el. A palotát 1948-ban elvették tulajdonosától, majd görög polgárháborús menekülteket helyeztek el benne, akik felprédálták berendezését. 1968 és 1972 közt restaurálták homlokzatait és belső tereit, múzeummá alakítva az épületegyüttest. A püspökség 2004-ben kapta vissza ingatlanát és a körülötte elterülő parkot, de csak egy részét tudták használatba venni, háromnegyedét a Körösvidéki Múzeum bérlti továbbra is. Hosszú távú hasznosítása nagy kihívást jelent a Váradi Egyházmegyének, hisz a jelenlegi körülmények közt nehéz a fenntartást szavatoló kompatibilis funkciót találni a püspöki székhelynek és intézményeinek is helyet adó épületnek.

Siralmas, végórakat idéző állapotban van egy kevésbé – tévesen huszárlaktanya-ként – ismert nagyváradi palota, melyet 1763 és 1790 közt építtetett fel Kornis Ferenc prépost a városon kívül, részben vélhetően Johann Michael Neumann tervei alapján. A tömbszerű, emeletes, sarok- és középrizalitos épületet később bővítették és egy lovassági laktanya kórházaként működött. A kommunizmus évtizedei alatt előbb az ortodox egyházé, majd szövetkezeti tulajdon lesz, 2000-ben a város eladja, és magánkézbe kerül. Azóta folyamatosan pusztul, bár legújabb külföldi tulajdonosai állítólag termálvizes gyógyközpontot óhajtanak kialakítani körülötte.

Partium 18. századi nemesi kastélyai közül a legfontosabb vidéki rezidencia a hozzávetőleg 1778 és 1810 között felépült zsidói, melynek alaprajza Pest környéki kastélyokat idéz. Az eredetileg a középső udvart teljesen körülzárónak tervezett kastélyt a katonai karriert befutott id. Wesselényi Miklós kezdte építtetni. 1785-ig készült el az északi oldalt elfoglaló kétmenetes, késő teréziánus főépület, majd 1796-ig az ívelt man-

zárdtetős sarokpavilonok. A kastély körül egykor filagóriás, szökőkútás park terült el, manapság két kőoroszlán és egy díszkút látható még belőle. Műemléki környezetét a szomszédos biológiai kutatóközpont melegházainak fémszerkezetű geodézikus kupolái, illetve az adminisztrációs épületek kifejezetten elrútították. A kastély korábban középiskolaként, majd ifjúsági szabadidő- és kulturális központként működött, utolsó tulajdonosa, Teleki Béla Éva nevű leánya kapta vissza nemrég.

A hadadi Wesselényi-kastélyt 1761 és 1776 között építtette fel Wesselényi Ferenc, Közép-Szolnok főispánja, majd 1770-től fia, Farkas. Alaprajzának típusa a 17. századi francia kastélyépítészetben gyökerezik, amely délnémet és osztrák közvetítéssel került Magyarországra, Erdélyben viszont csak Hadad és Göröcsön maradtak a típus példái. Közlebbi előzménye a J. L. Hildebrandt által tervezett ráckevei kastély. A nagyvonalakban Josef Litzmann koncepciójának megfelelően létrejött kastély építését végül a szatmári Szoldáti Antal kőművespallér fejezte be. Polgármesteri hivatal működött benne, majd az örökös Bánffy család eladta egy magyarországi befektetőnek, aki azonban egylegre nem használja a viszonylag jó állapotú épületet.

A Wesselényiek mellett a Károlyiak építkezései a legrszámtovábbak. 1727-től kezdve Károlyi Sándor gyökeresen átalakíttatja a középkorból örökölt és már említett erdői kastélyt, és részben annak alapjait felhasználva négy kerek sarokbástyás formájúra képezi ki. Ekkortájt bontja le és építi újjá a család másik középkori eredetű castellumát, Károlyt gróf Károlyi József, s ennek eredményeképpen született az új téglalap alaprajzú, emeletes, belső udvaros kastély. Mindkét épület esetében csak igen kevés elem maradt e korból. A korszak további jelentősebb kastélya a Dietrichstein családé Székelyhidon (1750–1760) és Vécsey István tábornok eredetileg kétemeletes, sarokrizalitos sárkőzújlaki kastélya (1760–1764). Utóbbi a Szatmár Megyei Ifjúsági Igazgatóság tulajdonában van, de Vécsey Paulina bárónő és Sztáray Sándor gróf unokája, ifj. Sztáray Mihály peres eljárás útján visszaigényelte még 2005-ben. Az elhúzódo per megnyerése esetén az örökös olasz befektetőkre számít, és konferencia-központot szeretne kialakítani az épületben.

A váradhegyfoki premontrei kanonokrendi prépostság L alaprajzú, nyugati főhomlokzatán középrizalitos peceszentmártoni kastélya 1774–1784 közt épült fel. Egykor tágasabb park vette körül, ma a Félix fürdővel gyakorlatilag összenőtt, rohamosan terjeszkedő község körbenötte. A rend eredménytelenül pereskedett évekig a már 1937-ben jogtalanul elállamosított tulajdonáért – teszi ezt immár a strasbourgi emberjogi bíróságon –, amelyet a Sanifarm gyógyszerforgalmazó vállalat használt, majd eladta részvényeit egy befektetőnek. A jó állapotban levő épületért folyó küzdelem tétjét növeli, hogy a fejlődő gyógyturizmus keretei közt igen kedvező használhatóságú potenciállal rendelkezik.

Szintén a várad premontrei prépostság – amely kegyura volt a falu plébániájának – használta, és a tulajdonosa a mai napig a Fráter Páltól, Bihar vármegye főjegyzőjétől adományba kapott 18. századi asszonyvásári kastélynak. Az elegáns tetőidomú, portikuszos, sarokpavilonos egykori préposti nyári rezidenciát a rendszerváltozás óta folyamatosan hordja szét a település lakossága, mára csak merevedő falai maradtak.

A nagyobb udvarházak közé sorolható, két különböző épületből álló, klasszicizáló barokk ottományi kúriát Komáromy György építtette, később a Várady, Jasztrabszky, majd Lovass családok kezébe került. Államosítása után művelődési ház és mezőgazdasági termelészövetkezet is működött benne, jelenleg a szalacsi önkormányzaté. Kihaszználva a határon átnyúló HURO program kiírását, az elhanyagolt és romosodásnak indult épületek rehabilitálására s benne a Körös, Berettyó és Ér folyók természetvédelmi és vízgazdálkodási információs központjának kialakítására, valamint a környező dendrológiai park rendezésére nyertek támogatást. A kutatás és ki-

vitelezés során az egyik épület két termében klasszicizáló díszítőfestés került elő, melynek restaurálására is sikerült finanszírozást biztosítani.

Az egykori Kraszna vármegye legjelentősebb újkori kastélyát báró Bánffy György alezredes, a vármegye főispáni adminisztrátora építtette Szilágynagyfaluban a 18. század vége felé egy korábbi udvarház helyén. Az épület egy meglehetősen széles körben elterjedt alaprajzú, kétszintes típust képvisel, a főhomlokzaton egy háromtengelyes rizalittal. Az udvart körülvevő kerítésfal ívelt lezárású kapujára egy kőurnát helyeztek Bánffy György és Wesselényi Zsuzsanna címereivel. Mint oly sok értékes kastélyunkban, Nagyfalun is gyermekotthont rendeztek be a kommunizmus éveiben. Az épületet azonban még 1938-ban a helyi református egyházközség megvásárolta a Bánffy családtól, így a restitúciós törvény alapján visszakapták és egészségügyi funkciót szeretnének kialakítani benne, amire folyamatosan keresik a partnereket és a pályázati lehetőségeket.

Késő barokk és klasszicizáló elemeket egyaránt hordoz a 19. század elején épült egyemeletes, U alaprajzú élesdi Battyhány–Bethlen-kastély (1830 előtt), amelynek felújított – bár a műemléki előírásoknak nem minden vonatkozásban megfelelő – épületében az élesdi városi kórház működik, valamint a Haller Sándor által felépített, szintén emeletes, középrizalitos mezőtelegdi kastély, amely később a Brachfeld (Telegdi) családé lett, jelenleg kiegészítő iskolának ad helyet, műemléki értékeihez mértelen megfelelőbb funkcióra várva.

A gróf Franz Johann Grünsfeld tábornok által emelt barokk épületmag körül alakult ki a 19. században klasszicizáló köntöst kapott diószegi kastély későbbi tulajdonosai, a Zichyek átalakításai nyomán. Miután ők az agrárreform után túladtak birtokukon, a román ékellamhoz került, és vincellériskola működött falai közt. A rendszerváltás után évekig pereskedett a polgármesteri hivatal és a korábban itt bérlő Contimex vállalat, amelyik gyakorlatilag joggalalanul betáblázta az egész épületegyüttest. Az önkormányzat külső forrásokból szeretné fokozatosan funkciókkal ellátni és rehabilitálni a kastélyt, ám nemrég a szakszerűtlen és a műemléki szempontokat figyelmen kívül hagyó tervek miatt estek el egy uniós támogatástól.

A Lónyai József császári és királyi kamarás által 1820-ban épített, majd gróf Pongrácz Vilmos által 1895-ben kibővített és átalakított, ma is jó állapotban levő eklektikus kágyai kastélyban foglalkoztatási, terápiás-szociális integrációs központ működik, környezetében értékes arborétum terül el.

A hadadi Wesselényi–Degenfeld-kastély mai, eklektikus homlokzatú kialakítását a 19. század utolsó harmadában nyerte egy 1790 és 1810 körüli udvarház átépítésével. Az alapincézett, U alaprajzú, szimmetrikus elrendezésű kastély hangsúlyos eleme a főhomlokzat hattengelyes középrizalitja, timpanonjának mezejében a Wesselényiek és gróf Kendeffy Róza bárói korona által egyesített címerével. Homlokzati kialakítása határozottan barokk megjelenést kölcsönöz az épületnek, amelyet a Királyhágómelléki Református Egyházkerület vett koncesszióba Degenfeld Sándortól. Adminisztrálói különböző kulturális, közösségi és hitéleti programokat szerveznek a lakhatóvá tett, ám főként statikai problémái miatt alapos restaurálásra szoruló kastélyban.

A millennium körüli és azt követő évek kastélyépítészetét négy kiemelkedő értékű historizáló műemlék képviseli: a neogótika jegyében született nagykárolyi Károlyi és a bályoki Károlyi–Degenfeld–Schomburg-kastély, a székelyhídi Stubenberg-kastély, illetve a mai formájában 1904-ben épült gégenyi Zichy-vadászkastély.

A Károlyi István megrendelésére a szászországi Meinig Artúr tervei alapján 1893–1896 közt neogót stílusban átépített és angolparkkal körülvett nagykárolyi kastély talán leginkább idézi romantikus jegyeivel a lovagi várkastélyokat. A téglalap alaprajzú kastély négy sarkán tornyok emelkednek, az egykori belső udvart log-

giákkal körbevett lépcsőházas szalonná alakították. Mozgalmas térszervező és homlokzattagoló elemei közt egyaránt találunk barokkizáló, flamboyant mérnöves vagy a Tudor gótikára jellemző vonásokat. 1940-ben gróf Károlyi Gyula egykori miniszterelnök felesége, Károlyi Melinda grófnő oktatási célokra a honvédségnek adományozta a kastélyt. A rendszerváltás után az évtizedes állagromlásnak kitett épületet a Szatmár Megyei Múzeum adminisztrálta. 2010–2012 között 4,5 millió eurónyi uniós forrásból restaurálták, ennek köszönhetően egyre jelentősebben nő turistaforgalma.

Bályok impozáns, melléképületek által közrefogott, négyszintes, tornyos kastélyát gróf Károlyi Tibor és felesége, Dégenfeld Schomburg Emma grófnő építtette 1896-ban. Később lebontották magas tetőzetét, és pártázatos mellvéddel ellátott terasztetőt kapott minden tömbje. Károlyi Imrétől az első világháborút követően Iosif Pincas bankár vásárolta meg. Aztán az 1947 után államosított kastélyban szanatóriumot, majd üdülőközpontot rendeztek be, s kertjében termálfvizet strandot alakítottak ki. A működtető berettyószéplaki kőolajfinomítótól a húszhektáros területével együtt a Petromhoz, majd az ÖMV-hez jutott, akik nekifogtak ugyan – több tekintetben szakszerűtlen – tatarozásához, de az átfogó rehabilitáció megtorpant, majd 2011-ben egy befektetőnek adták el, aki aquaparkot létesítene az épületegyüttes területén.

A gróf Dietrichstein család korábbi székhelyi udvarháza mellé, a település felé emelkedő dombnyúlvány északi oldalán a századfordulótól kezdve épült meg az uradalom új tulajdonosainak, a Stubenbergeknak a neobarokk kastélyszárnya, melynek munkálatai 1906-ban fejeződtek be. Az egykor szökőkútas angolparkkal körülvett épület tervezője Victor Siedek bécsi építész volt. 1948-tól különböző fokú oktatási intézményeknek adott otthont, míg 2008-ban kiürítették. Az épületegyüttes tulajdonát bíró helyi tanácsban hosszas viták folytak a műemlék lehetséges funkcióváltásáról és felhasználásának módjáról, majd a dévai Szent Ferenc Alapítvány kezelésébe adták, mely gyermekotthont rendezett be termeiben, és elkezdte helyreállítását.

Zichy Domokos 1860-ban emelt kisebb körösgégyeni udvarházát 1904-ben gróf Zichy Ödön látványos kis neogótikus vadászkastéllá alakította. Ezt az 1920-as években eladták a Prahova megyei, olajkereskedelemmel foglalkozó gazdag Alexandru Gheorghe Mateescunak, majd az államosítást követően tudószanatóriumként szolgált, s a folyamatos karbantartásnak köszönhetően jó állapotban maradt, bár eredeti berendezését elveszítette. Mateescu örökösei majd két évtizede pereskednek egymással a tulajdonjogért, közben a kastélyból elköltözött a szanatórium, és üresen áll. Szintén a Zichyeké volt a 600 holdnyi erdőség közepén emelkedő magaslaki vadász-kastély, amelyet a politikus és Ázsia-kutató Zichy Jenő építtetett 1891 és 1893 között. Vadászatok alkalmával falai közt számos híresség – többek közt Milán szerb király – megfordult. 1928-ban a fafeldolgozással foglalkozó váradi Darvas-La Roche cég vette meg, tőlük államosították. Az 1970-es évek elejétől a fogyasztási Szövetkezet adminisztrálásában étterem és szálloda volt, majd 1996-ban a váradhegyaljai görögkeleti apácázárda szerezte meg, kisebb-nagyobb javításokat eszközölve benne. 2010-ben kormányhatározattal kapták meg rá a tulajdonjogot.

A korszak szilágysági kastélyai közül említést érdemel az érszakácsi Braunecker-, az ördögkúti Bay- és a zsidói Béli-kastély. Érszakácsi eklektikus-neoklasszicista kastélyának ünnepélyes megjelenést kölcsönöz a főhomlokzat széles lépcsősoros, hatoszlopos portikusza, ma a polgármesteri hivatal székhelye. A neoromantikus stílusban épült ördögkúti Bay-kastély az 1940. évi atrocitások miatt háborús bűnössé nyilvánított utolsó tulajdonosa okán szállka a helyi lakosság szemében, olyannyira, hogy 2009-ben az önkormányzat lebontását kérte a szakminisztériumtól. Ehhez per se nem járultak hozzá, ehelyett a rehabilitációját szorgalmazva az üresen álló és egy évtizede romosodó, tetőzetét elveszítő épületnek. A Béliiek 4,5 hektáros parkban ál-

ló H alaprajzú, eklektikus nyári zsibói rezidenciája az államosítás után idősek otthona, elme- és ideggyógyászati szanatórium volt, állapota így kielégítő. 2009-ben örökösei visszakapták az épületet, és eladták a szilágy megyei tanácsnak alárendelt Megyei Gyermekvédelmi és Szociális Igazgatóságnak, mely foglalkoztatás-terápiás integrációs központot működtet benne.

Láthattuk, hogy rendkívül kevés olyan emlék van, amelyik építészeti vagy kultúr-történeti értékének megfelelő kezelésben részesült. Zömük elvesztette eredeti, organikus természeti, kultúrtáji vagy urbanisztikai beágyazottságát, belső tereik megszűntek hely- és társadalomspecifikus lélettérként működni, az építészeti keretektől és a felhasználói közegtől elválaszthatatlan berendezéseik és ingóságállományuk szinte teljes egészében eltűnt.

Amikor felmerül helyreállításuk, általában a kulisszaszerűvé degradált építészeti konstrukciók elementáris fizikai kozmetikázása kerül csak napirendre, tágabb kontextusaik vagy épp elrejtett apró részleteik rehabilitálása fel sem merül. Sorsukról konjunkturális és nem stratégiai szempontok alapján döntenek még akkor is, amikor a beruházó közpénzekből gazdálkodó hatóság. A helyreállítások, funkcióváltások vagy bármiféle beavatkozások műemléki keretei és szempontjai jól tükrözik a műemléki törvényi háttér gyengeségeit, de a finanszírozási lehetőségek korlátait is. A szó tágabb, komplexebb – s az európai gyakorlatban kurrens és nem rendhagyó – értelmében vett kastély-rehabilitációról egyetlen esetben sem beszélhetünk. Még a jelentős támogatásban részesülő, kiemelten kezelt objektumok vélt „sikertörténetének” leple alatt sem.

Maradunk ugyanakkor a statisztikailag túlságosan is számottevő, romosodó vagy a pusztulás szélén álló emlékünkel, akkor is, ha ez nem olyan szembetűnő, mint Erdély más tájain.

